

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2025/2

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők
Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borítóterv
Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

ÖTVÖS PÉTER

„Térdet fejet neki hajték”

Balassi Petrarca-élménye (kísérlet) 9

SZOLYKA HAJNALKA

„Honi héroszok”

Panteonizáció Kazinczy két korai episztolájában 27

KRITIKAI LAPOK

BALÁZS-HAJDU PÉTER

Tükör által homályosan

A magyar ponyva új tüköre: Tanulmányok a népszerű nyomtatványok kutatásáról, szerk. CHIKÁNY Judit, Csórsz Rumen István, Bp., Reciti, 2024 (Reciti Konferenciakötetek, 28). 49

ERDŐS ANGELIKA

„Tinódiak” és a hungarus héroszok

Ács Pál, *Hősök és hőseinek: A magyar hősköltészet Zrínyi előtt*, Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024. 57

HAJDU PÉTER

A szklabonyai fiú, aki a magyar irodalmi életet hódította meg

Császtvay Tünde, *Kettős tükörben: Mikszáth Kálmán élete és kora*, Bp., Osiris, 2024 (Osiris Irodalomtörténet). 61

NÓBIK ATTILA

Nőtörténetírás és ismeretterjesztés határán. Szécsi Noémi nőtörténeti köteteiről

Szécsi Noémi, *Lányok és asszonyok aranykönyve: Szépség, egészség, termékenység és sexualitás a 19–20. század fordulóján*, Bp., Park, 2019; *Régen minden lánynak jutott férj: A nők neveltetése és szereplehetőségei a 19–20. század fordulóján*, Bp., Park, 2024; *Jókai és a nők*, Bp., Magvető, 2025. 71

HASZNOS MULATSÁGOK

JÓKAI 200

OWAIMER OLIVER – RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

Egy hírhedt kalandor a tizenkilencedik századból

Megjegyzések a Jókai-évről 79

FILLÉRTÁR

LOVAS BORBÁLA

Vergilius eclogáinak fordításai egy unitárius kódexben 103

Három ecloga-fordítás az Ms. U. 59. jelzetű kódexből (Közzéteszi Lovas Borbála) 111

ERDŐS ANGELIKA

Guido de Columnis Trója-regényének első fordítása egy 17. századi naptársorozatban 121

Igazán való históriája amaz régenten való Trója városának első romlásának és épületinek,

végére veszedelmének (Közzéteszi Erdős Angelika) 139

A tanulmányok összefoglalói / Abstracts	151
A lapszám szerzői	153

Szolyka Hajnalka

„Honi héroszok”

Panteonizáció Kazinczy két korai episztolájában

Az episztola műfajának alakulástörténete

Az episztola műfaja kevesebb mint fél évszázadig kapott kiemelt szerepet a magyar irodalomban. Ennek az időszaknak a kezdetét az irodalomtörténet-írás az 1770-es évekre teszi, a műfaj leáldozását pedig már az 1820-as évek elejére datálja, utolsó jelentős képviselői közt Berzsenyi Dánielt és Kazinczy Ferencet is említve.¹ Az episztola alakulástörténete összekapcsolódik a levél korabeli általános elméletével.² A levélírás mint társadalmi rendeltetésű gyakorlat elsajátítása a poétikai osztály tananyagának is részét képezte.³ A 18. században használt tankönyvekben említik a levél fontos stílusjegyeit, a világosságot, egyszerűséget, rövidséget, a levelet pedig a szóbeli megnyilvánuláshoz hasonlóan a megnyilatkozó jellemének megismerésére alkalmas eszközként tartják számon. Emellett az adott célhoz és címzethez megfelelő levélelemek kiválasztását és elrendezését is megtanulták a diákok.⁴ A 18. század közepén azonban levéltörténeti fordulat megy végbe, amely a tankönyvekben is nyomot hagy. A módosult tanítások szerint a szabályok felett áll az érzelem és a természetesség kívánalma, és azokat a szabályokat, amelyek a természetesség útjában állnak, figyelmen kívül kell hagyni.⁵ A természetesség a levélíró individuumával is összekapcsolódik: Labádi Gergely megfigyelése szerint azok a tankönyvírók, akik a magyar levélírás-elméletben és -gyakorlatban példaként szolgáltak, kiemelik, hogy a levélben tükröződnie kell annak a bizonyos gondolkodás- és kifejezésmódnak, amely az egyén sajátja.⁶ A barátságos magánlevelekben is, sőt, bennük kiemelten érvényesül az érzelmek által vezérelt írás, a „szív vezérelte penna” toposza. A természetesség kívánalmának megjelenése mellett azonban a retorikai hagyományok is megőrződnek a levélírás oktatásában, amit fennmaradt vizsgaanyagok is bizonyítanak.⁷

1 LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában: Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, Bp., L'Harmattan, 2008, 11.

2 A témával kimerítő alaposággal Labádi Gergely fentebb is idézett kötete foglalkozik, jelen dolgozatban csak vázlatos áttekintésre szorítkozom.

3 MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., Argumentum, 1994, 13.

4 LABÁDI, i. m., 20–21.

5 Uo., 22–24.

6 Uo., 25–26.

7 Uo., 32.

A 18. század közepéig az elméletírók jellemzően nem tárgyalják egymástól elkülönítve a prózai és a költői levél sajátosságait, így az episztola önálló elmélete ekortájt még nem jöhetett létre.⁸ Az 1700-as évek utolsó évtizedeiben használt poétikai tankönyv, Juvenius *Institutionum poeticarum*ja is a levélből vezeti le az episztola műfajának szabályait, ám ez a mű már az eltérésekre is rámutat: az üdvözlő formulák a levéllel szemben itt elhagyhatók, komolyabb filozófiai kérdések is képezhetik az episztola tárgyát, illetve a műfaj elbírja bölcs mondások és tréfás élcelődések betoldását is.⁹ Az újfajta episztola első hazai szerzői ettől az időszaktól kezdve már mind gyakorlati példaadással, mind elméleti számvetéssel lehetővé tették, hogy az episztola megtalálja és betöltse sajátos helyét a műfajok között, még ha a műfaj definiálásában láthatóan sem a korabeli esztétikák, sem maguk az episztolaírók nem voltak konzisztensek.

A változásban lévő műfaj hazai gyakorlatának kezdeteiről írva meg kell említenünk a *Bessenyei György Társasága* címet viselő 1777-ben összeállított gyűjteményt, amely Bessenyei, Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám és Ányos Pál egymással folytatott levelezését tartalmazza.¹⁰ A Bessenyeinek és körének dokumentatív reprezentációjaként¹¹ is olvasható gyűjtemény példaadó funkcióval bírt az episztolaírók számára. A jellegéből adódóan stabil formába nehezen önthető magánlevelezés-csokrot Bessenyei a retrospektív nézőpont alkalmazásával próbálja egyben tartani:¹² a Társaság kezdeteitől a kiadás jelenének időpontjáig terjedő levelek így válnak elbeszélhető történetté. Az episztola magyar történetéhez kapcsolódóan Labádi Gergely megemlíti Batsányi János 1786 decemberében Báróczy Sándornak írott *Barátságos levelét* is,¹³ melyben Batsányi a Bessenyei-gyűjteményt a korábbi leveleskönyvek alternatívájaként jelöli ki, az egész vállalkozás anyanyelv-gyarápító értékét hangsúlyozva.¹⁴ Batsányi a levelében rámutat a barátságos prózai levelek és az episztolák funkcióbeli azonosságára is: a magánszférától elkülönülő irodalmi nyilvánosság megteremtésére.¹⁵

Az episztola alakulástörténetét is megvilágító korabeli irodalom fontos darabja Döbrentei Gábor *Példa-szedés...* címet viselő, kiadatlan és töredékes műve,¹⁶ amely Labádi összefoglalása szerint abból a célból született, hogy az oktatási és

⁸ Uo.

⁹ Uo., 50.

¹⁰ ONDER Csaba, *A klasszika virágai*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 167.

¹¹ Uo., 168.

¹² Uo., 170.

¹³ BATÁNYI János, *Barátságos levél*, Magyar Museum, 1789, elektronikus kiadás, https://deba.unideb.hu/deba/magyar_museum/index.php?xf=mm_1_2_11_o.

¹⁴ LABÁDI, i. m., 33. Emellett Kazinczytól vett idézettel is szemlélteti a változást: „tézénk egymást, mint a rómaiak, hogy a külvilág nyűgétől megszabadulhassunk. Jobb lélek kezde szárnyallani a közügy mezején, s most közelíte igazán a várva várt reggel.” KAZINCZY Ferenc *Művei*, vál., s. a. r., jegyz. SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi, 1979, 298.

¹⁵ LABÁDI, i. m., 34.

¹⁶ DÖBRENTÉI Gábor, *Példa-szedés a' magyar literaturából. Első rész. Költői munkák*, Kiadta Döbrentei Gábor, Ns Hunyad 's Heves és Külső Szolnok Vármegyéek Tábla Birája, Pesten, 1822. [MTAK Kt. Mlr. RUI 8r. 19. sz. 76r–58v.]

kritikai-tudományos kánon között elhelyezkedve eszközt adjon a magyar nyelvet tanító professzorok kezébe, amely által minél több iskolából kikerült ifjú valóban *írástudóvá* válhat. Az oktatásban megszerzett tudást a nemzet javára fordítva aktívan a „nyelv és tudomány férjfiáivá” kell képződniük, így még ha munkájuk során nem is szorosan a magyar nyelvvel foglalkoznak, annak igényes használói és fejlődésének elősegítői lehetnek.¹⁷ Döbrentei tárgyalja az episztola műfaját is, és a hagyományosnak tekinthető elméletektől eltérően az episztolairó költői egyéniségét helyezi a középpontba.¹⁸ Döbrentei felfogásában az episztola már önálló műfajként tűnik fel, a költői mondanivaló kifejezésének lehetséges formájaként, azonban az episztolairás elvei és szabályai az ő leírásában is továbbhagyományozódnak. Kritikával illeti azt a gyakorlatot, amellyel a korai episztolaszerzők, így például Barcsay Ábrahám is élt, nevezetesen az episztola baráti regiszterre és magánjellegű tematikára korlátozását, mely gyakorlat által a műfaj pusztán versekben levelezésben merült ki.¹⁹ Döbrentei nem önmagában a baráti tónust kritizálja, azonban hiányolja ezekből a szövegekből a közösség számára is hasznos tartalmat, hogy a szerző „olylyant írjon, a’ mi másokat is mindenkor interesszálhasson”.²⁰ Az episztolák korai nagyjaival Kis Jánost, Vitkovics Mihályt, Kazinczy Ferencet és Szemere Pált állítja szembe, akik már poétai szellemmel bánnak a műfajjal.²¹

Döbrenteihez hasonlóan gondolkodott Toldy Ferenc is, aki az *utile* mellől a *dulcét* hiányolta a korai darabokból, Kazinczyt pedig a műfaj mesterének nevezte.²² Kölcsey Ferenc híres Berzsenyi-kritikájában (1817) kirajzolódni látszik az újfajta episztolák rövid aranykorának vége is: a verses levelek műfajához nyúlás az ő értékelésében (mely ugyan nem váltott ki egyhangú egyetértést) összefonódik a kiüresedéssel, a költői pálya lezárultával.²³ A korai és kései episztolaköltészet éles szembeállításának gyakorlata továbböröklődött az irodalomtörténetben, és Kazinczy fordulatot hozó fellépése is rögzült az episztolákról való gondolkodásban.

Az episztolaköltészetben kijelölt törés természetszerűleg meghatározza az episztolák értelmezéseinek kereteit is. Míg a baráti levélként írt episztolák esetében adott volt, hogy a költemény szerzőjét azonosítsuk a biográfiai szerző személyével, és az episztolát inkább a nem-fikciós írások körébe vonjuk, addig a művészi igényű és inkább a közösségnek, semmint a konkrét címzettnek szóló alkotások már eltávolodnak a pusztán életrajzi olvasat lehetőségétől.

17 LABÁDI, i. m., 50.

18 Uo.

19 DÖBRENTÉI Gábor, *Barcsay Ábrahám*, ErdMuz, 1(1814), 29.

20 Uo.

21 LABÁDI, i. m., 12.

22 *Handbuch der ungrischen Poesie*, I–II, kiad. Julius FENYÉRY, Franz TOLDY, Pesth, Wien, 1827–1828, I, LXVI.

23 KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, I–III, s. a. r. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1960, I, 428.

Kazinczy és az episztola

A 18. század utolsó harmadától az episztolával szembeni elvárások, ahogy arra Labádi is rámutat, főként a cicerói levéldefinícióból eredeztethetők, mely szerint a levél – és az episztola – „távollévő barátok beszélgetése”,²⁴ így benne a baráti tónus elvárt. Cserey Farkashoz és Wesselényi Miklóshoz címzett első episztoláival Kazinczy, ahogy azt egy Kölcsey Ferencnek írott levélben megfogalmazza, éppen azért nem elégedett, mert „fenn hangúak”.²⁵ Ezek a „honi hőroszok”²⁶ megkövetelték az emelkedett hangot, ami nem illik a kor episztola-felfogásához. Kazinczy korának történetfilozófiai érvelése szerint az episztola a költészet naiv, gyermeki korszakához képest „a reflexív szentimentális férfikor egyik autentikus kifejezési eszköze”.²⁷ Episztolákról vallott nézeteit már az 1810-es évektől Wieland Horatius-kommentárjai befolyásolták,²⁸ de nemcsak általa, hanem számos gondolkodó által megfogalmazott közhely volt a példaadó Horatius episztoláinak bölcsességgel vegyített bolondossága, amely tulajdonságot Kazinczy saját episztoláira is érvényesnek gondolt.²⁹

Kazinczy számos episztolát írt, többek között Vida Lászlóhoz,³⁰ Buczy Emilhez, Vitkovics Mihályhoz és gróf Ráday Pálhoz is. Levelezésében jól dokumentált, hogy Kazinczynak konkrét elképzelései voltak verseinek felosztásával kapcsolatban a kötetbe rendezés folyamatában.³¹ Az antikvitásból ismert műfaji hierarchia alapján felálló sorban az ódákat és dalokat az epigrammák, majd a szonettek, ritor-
nellek követik, az episztolák pedig a kötet végén kapnak helyet. Toldy posztumusz Kazinczy-kiadása is ezt az elvet követte, bár benne az egyes versek már keletkezési idejük szerint sorakoztak.³² Az 1810-es években episztoláinak kiadását maga Kazinczy is tervezte,³³ és ez a gesztus is rámutat arra, hogy korának episztolaköltésze-
te mennyire eltávolodott a verses magánlevelezés gyakorlatától. A szövegek közön-
ségnek íródtak, és a címzett neve sok esetben felcserélhető, módosítható, ha nem is éppen esetleges. Kazinczy 1809-ben elkezdett egy episztolát Cserey Farkasnak címezve, melyet végül Berzsényihez intézett. Ezt azzal magyarázza, hogy „es war zu sehr mit Sachen der Kunst voll”, tehát a művészethez kapcsolódó dolgokkal volt

24 LABÁDI, i. m., 88.

25 *KazLev* IX, 2121. sz., 210, Kazinczy Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1812. január 5.

26 LABÁDI, i. m., 89.

27 *Uo.*, 86.

28 CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990, 137–138.

29 LABÁDI, i. m., 90.

30 DEBRECZENI Attila, *Kazinczy kiadatlan levele és a Vida Lászlóhoz írott episztola története = „Hogy megállítaná a múlt időt”: Antológia Márkus Béla 70. születésnapjára*, szerk. IMRE László, Bp., Orpheusz, 2015, 25–38.

31 Például *KazLev* XXI, 5310. sz., 521–522, Kazinczy Toldy Ferencnek, Pest, 1831. április 6.

32 LABÁDI, i. m., 222–223.

33 *KazLev* XV, 3430. sz., 188, Kazinczy Döbrentei Gábornak, 1817. május 10.; *KazLev* IX, 2107. sz., 174, Kazinczy Kis Jánoshoz, 1811. december 6.

tele, és így egy szintén alkotó embernek volt logikus dedikálni.³⁴ Ugyanebben az évben az akkor tizenhárom esztendőes ifjabb Wesselényi Miklóshoz is címzett episztolát, 1810-ben pedig megíródott egy ténylegesen Csereyhez szóló költemény is. A két szöveget keletkezési idejük közelségén kívül a fentebb már említett magasztaló hangvétel is összeköti, alaposabb önálló és komparatív elemzésük pedig izgalmas adalékokkal szolgál Kazinczy panteonizáló³⁵ emlékezeti tevékenységének megismeréséhez.

Viaszlovacsától a zsibói ménesig – a Wesselényi-episztoláról

Kazinczy nagyra tartotta idősebb báró Wesselényi Miklóst, és mind Wesselényi életében, mind halálában tisztelői közé tartozott. A hányattatott sorsú és makacs természetű báró levelezőtársa és egy alkalommal mecénása is volt Kazinczynak, illetve hozzá hasonlóan megjárta a kufsteini várbörtönt is. Wesselényi halála után az őt övező tisztelet fiára szállt, és még nagyobb méreteket öltött nem csak Kazinczy részéről – egész életében rajongás vette körül. Az ifjabb Wesselényi Miklós gyermekkorától levelezőpartnere volt Kazinczy Ferencnek. Fiatal kora ellenére és minden bizonnyal rangja miatt leveleik hangvétele nem különbözik Kazinczy más, felnőttkorú levelezőtársával váltott üzeneteitől, de kapcsolatuk bensősegebb volta főként a Wesselényi által írtakból kiérezhető. Az ifjabb Wesselényi jeles alakokhoz hasonlítására már levelezésükben is megfigyelhető: Wesselényi saját magára Don Carlosként, míg Kazinczyra Posa márkiként utal, megerősítve kettejük baráti viszonyát is. A történetben Don Carlos fiatalos heveségét az elé nemes célokat kitűző, rá hatást gyakorolni képes barát próbálja kordában tartani.³⁶ Wesselényi Kazinczyval osztja meg, hogy neki és édesanyjának milyen elképzelései vannak az elhunyt apa emlékezetének megőrzéséről, és vele közösen tervezik mind az emlékoszlop, mind az emlékkiadvány megvalósítását is.

Wesselényi Miklós alakja különösen alkalmas az idealizálásra és a panteonizációra. Az, hogy tizenegy testvére közül mintegy kiválasztottként egyedül ő maradt életben, és mindössze tizenhárom évesen hivatalosan is nagynevű apja nyomdokai-ba lépett, már elegendő volt ahhoz, hogy nagy dolgokat várjanak tőle – és élete alakulását, hírnevét, kultuszát tekintve elmondható, hogy ennek az elvárásnak eleget is tett. Névazonosságuk még erősebbé teszi apjával való szimbolikus azonosságát és a felé támasztott elvárást, hogy az apai örökség folytatója legyen. Priszlinger Zoltán

34 *KazLev* VII, 1588. sz., 75, Kazinczy Cserei Farkasnak, 1809. november 13.

35 A panteonizáció kulcsfogalom a Kazinczy emlékállító tevékenységéről való beszéd során. Benne klasszifikációs, legitimációs és laudációs szándékok komplex módon vannak jelen. Lehetővé teszi a jeles alakok emlékállítással történő kijelölését, eszményítését, illetve emlékműveken vagy irodalmi alkotásokon keresztül, esztétizáló megjelenítését. A fogalomról bővebben lásd PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak Pantheonja épül”: *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*, Bp., Anonymus, 2005.

36 PRISZLINGER Zoltán, *Kortársi szövegek és olvasatok Ifj. Wesselényi Miklós testéről*, Századok, 2019/3, 585–608, 603. Mikor 1814-ben Kazinczyékhoz látogatott Wesselényi és nevelője, Pataki Mózes, akkor is Don Carlosként hivatkoztak Wesselényire, Posa szerepét itt azonban Pataki kapta.

szerint kevés olyan magyar történelmi alak van, akinek testéről olyan sok méltatás született, mint az ifjabb Wesselényi Miklóséról.³⁷ Apjához hasonló virtusáról már gyermekkori történetei is árulkodnak, amelyeket Kemény Zsigmond és Ujfalvy Sándor Wesselényit tárgyazó írásaiból ismerhetünk, és amelyeket Priszlinger is összegyűjt: „kisgyerekként megzabolázott egy elszabadult lovat, kardot rántott apja védelmében, kilencévesen beszédet mondott egy megyegyűlésen, majd tizenhárom évesen ő vezényelte apja egyik katonai alakulatát.”³⁸ Ahhoz, hogy az ifjabb Wesselényi behelyezkedhessen ebbe a szerepbe és saját magáról mint méltó utódról gondolkodhasson, már az apai nevelés is hozzájárulhatott – egyetlen utódként már életében legendás és környezete rajongását magáénak tudó apjának kiemelt figyelmét élvezhette.³⁹ A fantasztikus gyermekkori történetek folyamatos elbeszélése és Wesselényi állandó megerősítése abban, hogy nagy pályára rendeltetett, megalapozhatta önbizalmát és kultuszát is.

Kazinczy hozzá címzett episztolájának jelentősége vitathatatlan, még ha nem is vált olyan széles körben ismert Wesselényit panteonizáló szöveggé, mint a gyermekkori hősie tetteit és későbbi, politikai és társadalmi jelentőségű munkásságát méltató írások. 1809 márciusában íródott, így már az apa októberi halála előtt, az elsők között kezdhette formálni az ifjabb Wesselényi alakját övező misztériumot. Episztolájában Kazinczy úgy méltatja az ifjú Wesselényit és ismeri el máris megnyilvánuló vitézi magatartását⁴⁰ és érettségét, hogy eközben óvatosságra és megfontoltságra inti – apja nevéhez méltó kell legyen, de dicsőségét úgy viheti tovább, ha mérsékli hevességét. Ne legyen hát túl vakmerő, találjon egyensúlyt gyermeksege és „wesselényisége” között. A költemény első, Wesselényinek elküldött változatában ezt a keletkezésének apropóját is magában foglaló címet kapja: „Mélt. Ifjabb Bárány Wesselényi Miklós Úrhoz, ki tizenkét esztendő korában, mint Kapitány Segéd-Tisztje az Atyjától függő Közép-Szolnok Vármegyei nemes seregnek, Zilajtt, 1809. Febr. 12-dikén I. Ferencz Austr. Császár és Magyar Király’ születési-innepén, azon nemes seregnek egyik századát pompásan felvezeté.”⁴¹ Az eseményen Kazinczy személyesen nem volt jelen, arról a szintén távol maradó Cserey Farkason keresztül hallott, végül Tőkés Jánostól, az ifjú Wesselényi nevelőjétől kapott beszámolót, aki részt vett az alkalmon.⁴² Tőkés így ír Wesselényi feltűnéséről: „Alig pillanthatá el az Ember magát, hát látja, hogy lobogó Zászlója alatt vezet egy Lovas Századot a’ tizenkét esztendő

³⁷ *Uo.*, 584.

³⁸ *Uo.*, 607. A történetek forrásai: KEMÉNY Zsigmond, *A két Wesselényi = Magyar szónokok és státusférfiak*, szerk. CSENERGY Antal, Pest, 1851, 115–117; Mezőkövesdi UJFALVY Sándor emlékiratai, s. a. r. Dr. GYALUI Farkas, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1941, 34–76.

³⁹ PRISZLINGER, i. m., 607.

⁴⁰ Debreczeni a költeményhez fűzött magyarázataiban fontos kontextusként megemlíti, hogy az episztola formálódásának egyik jelentős szakasza időben egybeesik a Napóleon elleni nemesi felkeléssel, a benne megjelenített vitézi eszme, amelynek az ifjú Wesselényi a megtestesítője ebből a szempontból is értelmezendő. KAZINCZY Ferenc, *Költemények I–II.*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, 331. (A továbbiakban *KazKölt.*)

⁴¹ *KazKölt* I, 52.

⁴² *KazKölt* II, 323.

Wesselényi Miklós, ki magát ideje felett a' bámulásig ki jegyzette, 's ugyan azért mind a' Lovasságnak, mind a' Gyalogságnak Adjutans Kapitánnya, égy Szeg sárga tűzes, Török Paripán, 's Századját (Colon) Oszlopból a' Vár Megye Háza előtt nagy sebességgel Artzba tette.⁴³ Kazinczyt, ahogy azt Cserey Farkasnak is megírja,⁴⁴ a beszámoló úgy fellelkesíti, hogy rövid idő alatt el is készül versével, majd elküldi azt a címzettnek. A vers valódi ihletője tehát Tőkés beszámolója, hiszen személyes élménye a történekekről Kazinczynak nem lehetett.⁴⁵ Debreczeni Attila azt is megemlíti, hogy Wesselényi március 23-án vagy 26-án Nagykárolyban is megismételte a lovas felvonulást, és a nyilvánosságra került forrásokban ezt az alkalmat nevezi meg mint a vers apropóját, de ennek a változtatásnak nincs magyarázata, és arról sincs adat, hogy mikor történhetett pontosan.⁴⁶

A szöveg nyolc szövegforrásban és kilenc szövegállapotban maradt fenn, és a legjelentősebb eltérés köztük terjedelmükben van: van, amelyik csak az utolsó versszakot tartalmazza, vagy akár 25 sorral rövidebb a teljes versszövegnél. A különböző forrásoknál a vershez kapcsolódó jegyzetek mennyiségében vagy akár meglétében vannak eltérések, és a szövegváltozatokban számos szócsere, szórendi változtatás és egyéb kis módosítás található.⁴⁷ Kazinczy tehát a versen láthatóan sokat dolgozik, és aprólékos javításokat is tesz, például a versben szereplő zsbói lovak nevét illetően az idősebb Wesselényinél és Csereynél is érdeklődik,⁴⁸ jelentésszerű módosító változtatások (személyek kicserélése, történetek átalakítása, egyes sorok jelentésmódosító átírása vagy kihagyása) azonban nem figyelhetők meg.

Adatolható, hogy a címzetten kívül Kazinczy Dessewffy Józsefnek, Döbrentei Gábornak, Virág Benedeknek, Kölcsey Ferencnek és Kis Jánosnak (aki továbbította Berzsenyinek) is elküldte az episztolát, de az nem tudható minden esetben, hogy a versnek pontosan mely szakaszait kapták kézhez a címzettek.⁴⁹ A címzettek visszajelzései pozitívak, a legfontosabb helyről nem érkezik azonban reakció: Wesselényiék egészen augusztusig nem reagálnak a versre, ekkor az ifjabb Wesselényi megköszöni azt. A hallgatás Kazinczyt elbizonytalanítja, és áprilisban puhatolódzó levelet is ír az idősebb Wesselényihez,⁵⁰ talán attól tartva, hogy az episztola nem nyerte el tetszésüket, és így a kiadás ötlete sem szerencsés, azonban erre vagy nem érkezett, vagy nem maradt fenn válasz.⁵¹ 1809 júliusában Kazinczy Döbrentei leveléből értesül róla, hogy Wesselényi megparancsolta a vers kiadását és jegyzeteket is akar hozzá, augusztusban pedig Pesten már nyomtatják a költeményt, de az ez-

43 *KazLev* VI, 1422. sz., 233–234, Tőkés János Kazinczynak, Zilah, 1809. február 17.

44 *KazLev* VI, 1440. sz., 290, Kazinczy Cserey Farkasnak, Széphalom, 1809. március 10.

45 *KazKölt* II, 322.

46 *Uo.*

47 *Uo.*, 324–326.

48 *Uo.*, 328.

49 *Uo.*, 327–328.

50 *KazLev* XXIV, 5997. sz., 86–87, Kazinczy id. Wesselényi Miklóshoz, Széphalom, 1809. április 13.

51 *KazKölt* II, 328.

zel kapcsolatos fennmaradt levelezés Kazinczy és Wesselényiek között töredékes.⁵² A költeményt végül Kazinczy pesti barátai saját költségükön nyomtatják ki abból az alkalomból, hogy tizenöt év után újra önálló nyomtatvány jelenik meg tőle.⁵³ Az episztola utolsó ismert változata 1825-ben jelent meg a *Felső Magyar Országi Miner-vában*, a következőkben ezt a szövegváltozatot vesszük alapul az elemzéshez és a tartalmi áttekintéshez.⁵⁴

A költemény négy nagyobb egységre, két hosszabb és két rövidebb versszakra oszlik. Az első szakaszt Kazinczy Wesselényi gyermeki külső jegyeinek számbavételével nyitja, hogy aztán az ártatlanság képeit a harcmező vérességével ellenpontozza:

Még a' praetexta lebdes válladon,
Ambróziát önt fürtös üstöked,
'S gyöngéd orczádon 's e' kis száj körül
Rózsák virítnak, mint az Ámoréin,
Legszebb, legbájosbb Ámor önmagad.
'S íme a' gynaeceum' csöndes rejtekéből
Kiszökve, már a' vérmezőre futsz,
Hogy ott azok közt léphess-fel, kik az
Ádáz halálnak mennek ellenébe.

A szakasz Kazinczy atyáskodóan számonkérő „Gyermek, mi ez?” kérdésével folytatódik: Wesselényit arra inti, hogy vegye komolyan a felnőtt világ veszélyeit. Az ünnepélyes katonai felvonulást, bármilyen látványosra is sikerül, a gyerekek katonásdi-játékához hasonlítja, a háborúk vérmezejével „a' tavasz virággal elborított hantjait” állítva szembe.

Gyermek, mi ez? 'S te azt hiszed talán,
Hogy itt az a' harcz véshi kezdetét,
A' mellyet egykorúid, a' tavasz'
Virággal elborított hantjain,
Örömré gyúladozva indítanak?

Az első versszak további soraiban folytatódik a komolytalan, gyermeki világ és a vérre menő, férfiagnak való harc ellentételezése. Kazinczy egyfajta seregszemleként név szerint említi a zsigó ménes néhány lovát jellemző külső jegyeikkel vagy személyiségükre utaló megjegyzésekkel („büszke Júpitert”, „nagyserényű vén Bucéphaluszt”), és bár méltatja szépségüket és erejüket, eloszlatja a tévképzetet, amely talán Wesselényi gyermeki fejében is megjelent: a parádés erődemonstráció nem vethető össze a tétellel bíró harctéri eseményekkel. Wesselényit arra inti, hogy korához illő módon foglalja el magát.

⁵² Uo., 329.

⁵³ Uo.

⁵⁴ *Kazkölt* I, 798–801.

A második versszakban Kazinczy levezeti, hogy mi tette Wesselényit egyrészről koraéretté, másrészről pedig mi hitethette el vele, hogy neki már helye lehet a felnőttek körében is. Miklós másban leli örömét, mint kortársai: nem tanították kártyázni, és a rangjához illő öltözködés szabályai sem érdeklik. Helyette apja társaságában⁵⁵ a felnőttek beszélgetéséből tanulta a világot:

Ezek helyett én tégedet Zsibónak
 Laráriumában, tűzpadod körül,
 Atyád' beszédét, 's a' kedvelt Vendégét,
 Már messze túl az éjféli nyugalomra-
 Szóllító óráján, el nem telhető
 Gyönyörködéssel láttalak, fülelni.
 Híjába hinté Morpheusz altató
 Mákját szemedre; meg nem zsibbadott az.
 'S mint hültem-el, midőn a' kis fiu,
 Ki atyja' térdein nyájasan fetrengve,
 Egyedül lovában látszott élni, mellyet
 Tanult kezekkel a' gyertyák' viasz-
 Csordúlataiból képze, lángba költ
 A' Consul ellen, a' ki megfeledvén
 Hogy ő elébb volt atyja gyermekeinek
 Mint Consul, őket bárd alá vetette,
 'S társára nem tolta a' Bírói tisztet.⁵⁶

Ez a szakasz több szempontból is fontos. A bájos jelenet megosztásával Kazinczy saját helyét is kijelöli: van olyan bensőséges kapcsolata Wesselényiékkel, hogy egy ilyen családi pillanatnak szemtanúja lehet, a gyermek Wesselényi ráadásul nem is akármivel szórakoztatja magát: lovat gyúr a gyertya viaszából. A viaszlovacska egyrészt apja lovak iránti rajongásának továbböröklődését ígéri, másrészt kettős előkép: a vers elején is festett, lovon bevonuló ifjú Wesselényit idézi elénk, amely kép pedig az elképzelt, felnőtt Wesselényire utal. A viaszló ráadásként Kazinczy egy

55 Ezen a téren Kazinczy nevelési elvei is Wesselényiéből fakadnak, így ír első gyermekének nevelési tervéről Cserey Farkasnak: „azt követem vele a' mit a' Nagy Wesselényi követ a' fijával: megkedveltetem vele a' körültem való forgást, 's az én példám 's az Anyja példája és mind azoké, a' kiknek társaságából a' gyermeket ki nem zárom, neki mind lelkét, mind szívét formálni fogják.” *KazLev* IV, 913. sz., 134, Kazinczy Cserey Farkasnak, Kázmér, 1806. április 29.

56 Az 1825-ös szövegváltozatból kimarad egy 25 soros szakasz az idézett szakasz vége és a harmadik versszak között, amelyre érdemes röviden kitérni, mert benne több Wesselényihez fűződő történetet is megemlít Kazinczy. Megemlékezik arról, amikor kilencévesen Attila szerepét játszotta el előtte is az apja által írt színdarabból, és arról is, amikor a megyegyűlésen rövid hazafias beszédet mondott. Utóbbi történethez Papírius antik példáját kapcsolja, akit apja elvitt a szenátusba, titoktartásáról meggyőződve pedig engedélyt kapott, hogy rendszeresen részt vegyen a közgyűléseken. A történetekkel és a levelezésben megörökített változatukkal kapcsolatban lásd *KazKölt* II, 333; a költemény ezen részeket is tartalmazó szakaszát lásd *KazKölt* I, 624.

feljegyzésének tanúsága szerint a birtokába került: „A’ gyermek szüntelen körülötünk volt, ’s a’ gyertya’ lecsepegő viaszából paripákat bosszírozott. – A’ mint egy nap kész volt munkája, elkértem tőle azt. Elhoztam, ’s megtartom, hogy valaha neki vissza adhassam.”⁵⁷ A történetekről tehát tárgyi emlékekkel is rendelkezik Kazinczy, aki a jeles alakok leveleinek, arcképeinek lelkes gyűjtőjeként kollekcióját különleges elemmel bővíthette.

Az idézett szakasz végén olvasható történethez fűzött gyermeki kommentárt Kazinczy zsidói látogatása után felidézi az apának is azzal, hogy beszámol róla, ahogyan másoknak meséli.⁵⁸ A konzul története Lucius Julius Brutusé, aki két fiát végeztette ki egy királpárti összeesküvésben való részvételük miatt.⁵⁹ A kis Wesselényi nem érti, hogy Brutus apasága miért nem volt előbbre való konzulságánál, legalább annyira, hogy a végső döntés meghozatalát eltávolítsa magától. A reakció Miklós gyermeki ártatlanságát és naivitását mutatja, de a példaadó nevelés során elsajátított erkölcsi érzékről is tanúbizonyságot ad.

A második versszak lezárása visszautal a verskezdetre. A lovon bevonuló ifjabb Wesselényi annak az elvárásnak a beteljesítője, amelyet már kisebb korában előre jelzett sajátos nevelődése és tehetsége:

Ím teljesedni látom a’ mit akkor,
A’ gyermekférjfitől örvendve vártam:
Te, még öt év után legény, atyád’
Megyéje’ harczolójit már vezérled,
’S tanítod, mint kell veszni szép halállal.

A harmadik, rövidebb szakaszban Kazinczy Wesselényi előtt a dicsőség két, egyformán legitim útját vázolja fel. Az első hatsoros szakaszban Wesselényi őseinek példáját hozza, akik készek voltak meghalni a hazáért, és akik mintája az ifjú Wesselényit is útjuk követésére biztathatja. A második szakaszban azonban a hazáért meghalás alternatívájaként a hazáért élés lehetősége jelenik meg, és a bölcsesség felé fordulás ugyanolyan lelkesítő lehet, mint a harcos hazafiság. Az ebben a részben említett „atyád’ nagylelkű anyja” Vargyasi Bárány Dániel Polyxénára utal, aki Wesselényi nagyanyja, és nagyon művelt asszony.⁶⁰

Elhunyt őseidnek szent árnyékaik,
Kiket hazánk Védistségei közzé
Tisztelve vitt, mert készek voltak értte
Letenni lelkeiket, gerjeszthetik
Keblednek szép tüztét, hogy a’ Dicsőség’
Sziklás ösvényén nyomdokaikba hágj.

57 A feljegyzés: MTAK K 641., 55b., említi *KazKölt* II, 333.

58 *KazLev* III, 837. sz., 473, Kazinczy Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1805. november 28.

59 *KazKölt* II, 333.

60 *Uo.*, 334.

De a' hazáért nem csak veszni szép:
 Szép élni is öértte; 's a' melly ágat
 Minerva tört a' néki-szentelt fáról
 Atyád' nagylelkü anyja' homlokára,
 Az nem kevésbbé méltó leghevesbb
 Esdekletidre, mint a' melly Ferencznek
 Készült zászlójit ékesíteni.

A vers utolsó versszakában Kazinczy mintha választana is Wesselényi helyett a fentebb vázolt életpályák közül: apja oldalán küldi harcba „a' Dicsőség fényes nimbuszáért”, sejtetve, hogy Wesselényi útja nem a csendes bölcsekedésé lesz – de Mária világvilágával szemben menedékeként Aphroditét jelöli meg:

A' koczka meg van vetve. Menj tehát,
 'S Vezér atyádnak bajnokjobbja mellett
 Küszdj a' Dicsőség' fényes nimbuszáért.
 'S ha Mársz haragra gyúlad ellened,
 Hogy véle szembe kelni bátorodtál,
 'S fejedre rántja villámpallosát:
 Oh, fogjon Aphrodite védködébe!
 'S ő, a' ki Páriszt a' harcz' vésze közzül
 Elkapta, kapjon-el most téged is!

A Párisz-történet a vers 1825-ös változatában nem kap jegyzetet, az 1809-ben nyomtatásra kerülő szövegváltozatot azonban jegyzeteli Kazinczy egy kellemetlen félreértést elkerülendő: a Napóleon elleni felkelés is ekkor zajlott, Páriszt pedig Párisz városára is érthetnék az olvasók.⁶¹

Az ifjabb Wesselényihez címzett episztola egyszerre mutatja fel Kazinczy idősebb Wesselényivel és a gyermekkel való kapcsolatát, illetve a gyermeket mint eszményítésre és panteonizációra sajátos helyzete („egykeség”, felmenők, tehetség) miatt kiválóan alkalmas alanyt. Költeményével Kazinczy a Wesselényi-kultusz korai művelője, de verse nem csak a várhatóan tehetséges gyermek előtt álló hősiesség jövőről és a már jelenben is kiemelkedő képességeiről szól. Több szakaszában is megjelenik az atyai aggodalom hangja: Wesselényi talán túl korán cserélte le a viaszlovacska-készítést a hús-vér lovakon vonulásra.

Dioráma honi hőszokkkal – a Csereyhez írt episztoláról

A Csereynek címzett 1810-es költői levél születésének apropója az, hogy Cserey Kazinczy autográf gyűjteményéhez Mária Terézia, Bajtay Antal, Major Gergely és Barcsay Ábrahám kézírataival járult hozzá.⁶² A költeményt – különböző készült-

⁶¹ Uo.

⁶² Uo., 426.

ségi állapotaiban – Cserey Farkasnak, Kis Jánosnak, Berzsényi Dánielnek, Dessewffy Józsefnek, Horvát Istvánnak és Sárközy Istvánnak is elküldte Kazinczy.⁶³ Noha az episztola címzettje valóban elsőként (pontosabban Kis Jánossal egyszerre) kaphatta meg az első elkészült szakaszt, látható, hogy Cserey a szöveg legelején és legvégén kerül csak említésre, a költemény az autográf gyűjtemény új darabjai iránt érzett áhítat kifejezésére és a kézírások tulajdonosainak magasztalására helyezi a hangsúlyt. A 8. szövegforrás aprónyomtatvány, az alapjául szolgáló kézirat nem ismert.⁶⁴ Debreczeni feltételezése szerint az itt küldött költemény a 3. és 4. források szövegállapotához hasonló. Az episztolát Cserey 1810 augusztusában elvitte cenzúráztatni, amiről Kazinczynak is beszámolt. Az episztola jelentőségét, Kazinczy számára fontos voltát az is mutatja, hogy a cenzúráztatás történetét több levelében is megosztotta.⁶⁵ A Mártonffy József erdélyi püspök által jóváhagyott kézirat és a Cserey által készített másolat közül az egyiket Kazinczy elküldte magának, hogy a püspök aláírását is autográfiai gyűjteményéhez adhassa.⁶⁶ Az emlékállítás számos szintje figyelhető meg ebben a történetben: (1.) Kazinczy egy episztolában emléket állít Csereynek, (2.) akinek jóvoltából hozzájutott jeles személyek kézírásához, (3.) akiknek emlékezetét szintén őrzi az episztolában, (4.) a kéziratok bekerülnek gyűjteményébe, (5.) amely szintúgy őrzi íróik emlékét, de még a költemény cenzúráztatása sikerességének is emléket állít a püspök aláírásának gyűjteménybe vételével – ráadásul (6.) a cenzúráztatást mint eseményt leveleiben is megörökíti, megőrzi. Az episztola megjelenéséről Cserey végül október 19-én számol be Kazinczynak.⁶⁷ 1817-ben a verset elküldte Döbrentének, hogy az az *Erdélyi Múzeumban* megjelenesse, de ez végül nem valósult meg. Az utolsó szövegforrás az 1827. december 6-án Toldy Ferencnek küldött levél, amelyben Kazinczy korábbi kérését teljesítve megküldi neki a Cserey-episztolát.⁶⁸

A szöveget ezen végső változatként megőrződött forrás alapján⁶⁹ vizsgálom, de figyelmet fordítok annak alakulástörténetére, a jelentést hordozó szövegmodosulásokra is. A vers megküldésekor írott levélben Kazinczy Toldynak arról is ír, hogy mely episztoláit tartja többre, és melyeket kevésbé sikerültnek, értékesnek:

„A’ Helmeczihez és Berzsényihez írtak mellett nekem ez⁷⁰ tetszik leginkább, ’s legkevésbé azok, mellyek magasztalásúl vagynak írva, mintegy paradának. Illyen a’ Wesselényihez, illyen a’ Nagy Gáborhoz szóló. [...] A’ Csereihez írt Episztolának nem ígérem azt a’ szerencsét,

⁶³ *Uo.*, 432.

⁶⁴ *Uo.*

⁶⁵ 1828., 1838., 1841., 1844., 1853., 4858. sz.

⁶⁶ *KazKölt* II, 432.

⁶⁷ *Uo.* „Hogy epistolad ki nyomtatattott, és hogy több exempl. abbul kezemnél is légyenek, bizonyította ezen levél, és ahoz ragasztva egy exempl.” *KazLev* VIII, 1856. sz., 136, Cserey Farkas Kazinczynak, Kraszna, 1817. október 19.

⁶⁸ *KazKölt* II, 433.

⁶⁹ MTAK M. Irod. Lev. 4r. 134., 39. darab, 73a–76a. A vers: 74a–76a.

⁷⁰ Kiemelés tőlem – Sz. H.

hogy a' te ízlésedet megnyerje, mert az enyémet sem bírja. De et heic dii sunt,⁷¹ 's az olly férfi, mint Püspök Mártonffi örömmel olvasá. Jó az ollyakat elmondani."⁷²

Az episztola, amelyre az *ez* szóval az idézet elején utal Kazinczy, ahogy az az idézet folytatásában is kiderül, nem a Cserey-episztola. Egy korábban, 1827 novemberében Toldy Ferencnek és Bajza Józsefnek címzett levélben⁷³ – amelyet nem datált, de Toldy jegyzetéből tudjuk, hogy november 25-én kapta meg azt – küldte meg Jankovich Miklósnak címzett episztoláját.

A költemény aporóját az adja, hogy Jankovich meghívja magához Kazinczyt, hogy a tervezett januári útja alatt nála szálljon meg.⁷⁴ Kazinczy nem pusztán a kedves invitálás miatt dönt úgy, hogy elfogadja azt, hanem háláját is ki akarja fejezni neki. Az episztolából is kiderül, hogy Jankovich segített a Kazinczy és sógora, Török József közötti kázméri perben, ahol az örökrészért folyt a jogi küzdelem.⁷⁵ Erről a költeményről elmondható, hogy inspirációja horatiusi, egyrészt az „apróbb történetek felemlegetése”,⁷⁶ másrészt a játékos, humoros, évődő hangvétel miatt. A költemény egyébként Toldy levelének tanúsága szerint nagy sikert arat:

„[O]lvastam az epistolát, lefutottam Bajzához, és olvastam fenszóval ismét, meg ismét. Mi *értjük*,⁷⁷ s így lehetetlen, hogy ne szeressük. Mi is oly lépcsőre teszszük mint Tenmagad: míveid legjobbjai közzé. Az a humor! s az a sermo! Amabból Horácznak nem jutott annyi; s beszéde bizonyosan nem oly kellemetes, nem oly kecscesl pongyola – hogy jól választott kifejezéssel éljek – mint a Tiéd, s milyennek lenni kell az epistoláénak. Szaladék ma reggel Bártfayhoz; arcza elébb kibeszélte mint nyelve, mily gyönyörrel olvasá. Hölgye tapsolt. És szaladék Szermeréhez, s olvasám neki és hölgyének. [...] Pál előtt ez legszerencsésb epistolád. [...] Feledém mondani hogy Stettner is látta már, s nem kisebb becsülője nálunknál.”⁷⁸

1827-ben tehát Kazinczy már másként tekint a Csereyhez írt episztolára, egyértelműen hátrébb sorolja művei rangsorában, és elküldésekor szabadkozik. Mintegy mentségére felhozva említi meg itt is a költemény cenzúra általi elfogadtatását, és a tényt, hogy a püspök örömmel olvasta azt – a jeles alak helyeslése legitimálja még

71 „Introite, nam et heic Dii sunt!” – Lessing *Bölcs Nátán* című drámájának mottója, jelentése: Lépjetek be, itt is istenek vannak.

72 *KazLev* XX, 4865. sz., 411, Kazinczy Toldy Ferencznek, 1827. december 6.

73 *KazLev* XX, 4855. sz., 385, Kazinczy Ferenc Toldy Ferenczhez és Bajza Józsefhez, [1827. november 20. körül].

74 *KazKölt* II, 854.

75 *Uo.*, 857.

76 *Uo.*

77 Kiemelés az eredetiben.

78 *KazLev* XX, 4860. sz., 391–392, Toldy Ferencz Kazinczynak, Pest, 1827. november 30.

azt a művet is, amelyet már maga sem tart a kor elvárásaihoz méltónak. Itt Kazinczy számára a Cserey-episztola már csak a cenzúra körülményeinek emléket állító tárgyként bír jelentőséggel, pedig megszületésekor, ahogy azt fentebb is említettük, sok levelezőtársának továbbította, és megjelenésre is szánja, habár ez akkor nem valósult meg.

Kazinczy mind a kéziratok küldőjét, mind a kéziratok tulajdonosait méltató episztolája több részletben készült el, amit a levelezés is dokumentál: először csak a vers első 34 sorát küldte el Csereynek (és Kis Jánosnak), jelezve, hogy folytatni tervezi azt. Néhány nappal később már a teljes szöveget küldi el – de nem Csereynek, hanem Berzsenyi Dánielnek és Horvát Istvánnak.⁷⁹ A 10 forrásban és 13 szövegállapotban fennmaradt episztolának Debreczeni Attila négy önálló változatát különíti el: az első két forrást, amelyek csak a vers elejét tartalmazzák, a 3–8. forrásokat, valamint a 9. és a 10. forrásokat, melyek külön-külön önálló változatoknak felelnek meg.⁸⁰ A vers első 34 sora a különböző szövegállapotokban kevés eltérést mutat, Debreczeni hat helyen veti össze táblázatosan ezeket a változásokat az 1., 2. és 3–8. forrásoknál. A 3–8. forrásokban a költemény teljes szövegében összesen tíz szöveghely van, ahol Kazinczy változtat, ebből csak egy található az első 34 sorban. A 3–8. és a 9. és 10., tehát a vers teljes, de alakulóban lévő szövegét tartalmazó források különbségeinek áttekintésekor pedig, szintén az első 34 sort nézve, hét eltérés látható a források között – a vers egészében ezenkívül további 21 módosítást jegyez Debreczeni.⁸¹ A teljes költemény alakulástörténetét vizsgálva véleményem szerint szövege jelentősebben, értelemmódosító hatást elérve csupán öt helyen módosult, és ez az öt hely mind az első 34 soron belül található. A következőkben áttekintjük ezt a szakaszt, majd a vers 1825-ös szövegállapotának egészét.

A Toldynak küldött Cserey-episztola címe alatt ott áll a megírás oka: „köszönetül egy rakás Autographonért.”⁸² A költemény jelentős részét, több mint felét a néhai Mária Terézia méltatására szánja. Az első, kilencsoros szakaszban az uralkodó levelének birtoklása felett érzett meghatottságot, tiszteletet, elfogódottságot jeleníti meg:

Melly lángba hozza lelke' e' levél,
 És a' mit e' levél kedvezve nyujt!
 Elnedvesülve nézi itten szemem,
 Jó Fejedelme a' hívhez hív Magyarnak,
 Nagy és kegyes Theréz, vonásidat.
 'S mivel kezedre nem nyomhatja szám
 A' tiszteletnek forró csókjait,
 Fogadja-el őket e' szentelt erekle,
 Mellyen karod betűjit öntve nyugvék.

⁷⁹ *Uo*; Dessewffy Józsefnek is elküldte, de ez nem maradt fenn. (1812. sz.)

⁸⁰ *Uo*.

⁸¹ *Uo*.

⁸² *KazLev* XX, 4865. sz., 412, Kazinczy Toldy Ferencznek, 1827. december 6.

A „lángba hozott” lélek, az elnedvesült szem, a tisztelet forró csókjai mind a már-már eksztatikus állapotba kerülő kéziratgyűjtő képét vetítik elénk. Mária Teréziát a jó, nagy és kegyes jelzőkkel illeti, kézírását pedig az uralkodótól származó erekeként tiszteli. A levélpapír áll az uralkodó jelölőjeként, a rajongó tisztelet tárgyának szerepében. A levéltárgy és az ahhoz kötődő személy kapcsolata érzékiesített képekben mutatkozik meg: a kéz helyett a papírra kerülnek a csókok, Mária Terézia „vonásai” pedig két értelemmel is bírhatnak: Kazinczy a konkrét tollvonásokat nézi, amelyeket a levél írója a papíron hagyott – de ezekből a vonásokból kirajzolódni látszik a levélszerző portréja, *arcvonásai* is. A második hosszabb szakaszban három ókori történet is felidéződik: Cézár halála, Timóleon nemes gyilkossága, illetve Harmodiosz és Arisztogeiton merénylete. A történetekben közös, hogy bennük a zsarnoki hatalomtól hősök szabadítják fel a természetszerűleg is szabad és öntörvényű görög és római népet:

Rómának délczeglelkü gyermeke
A' jó Királyt sem tűri, monda Brútusz,
És porba dőlt a' Clódiuszok' barátja.
Ő gaz bitanglót ölt, és nem királyt,
'S csak tört adott a' törvény' bosszújának,
Melly Caesárt bárd alá kárhoztatá.
Így a' ki dölyfös testvérét, szelíd
Könyűkre olvadva, hagyta vérzeni.
Így a' kik a' szent Szűz' nagy innepen
A' gyilkoló tört myrtuszágba rejték,
'S ismét szabaddá tették honjokat.

A 3–8. és 9. forrásokat a 10.-kel összevetve a 15. sorban figyelhető meg az első jelentésmódosító változás: a korábbi verziókban kart, míg a végsőben tört adott Timóleon „a' törvény bosszújának”. A kar erőt, de nem erőszakot sugárzó képét a tör agresszivitása váltja fel. Az 1. és 2. forrás 17. sorában Kazinczy a „megkéselteté”, míg a 3–8. forrásban a „hagyta vérzeni” formulát használja Timóleon ókori görög hadvezér történetét felidézve, aki, miután bátyját, Timophanészt, Korinthusz türannoszát nem tudta lebeszélni elnyomó terveiről, barátai segítségével késsel megölte.⁸³ A 3–8. és a 9., illetve 10. forrás szövegében is megőrzött változtatás az erőszakosság és a felelősség mértékét módosítja: a korábbi „megkéselteté” formula Timóleon aktív részvételét a gyilkosságban mint cselekvésben elmossa, azonban a „hagyta vérzeni” inkább közbe nem lépését és a tett szükségességének elfogadását teszi hangsúlyossá. Az első változat nyílt, aktív erőszakosságát a vérezni hagyás passzív aktusa cseréli le.⁸⁴

⁸³ *KazKölt* I, 434.

⁸⁴ Az ezt a szakaszt megelőző sorban is történt változtatás, amely kapcsolódik Timóleon tettének értékeléséhez: az első forrásban „nemes Sírásra”, a másodikban „nemes Könyűkre”, míg a 3–8. forrásokban „szelíd Könyűkre” olvadva öleti meg/hagyja meghalni testvérét. A „szelíd” jelző használata is ráerősít Timóleon nem erőszakos jellemére, míg a „nemes” szó inkább a cselekvés helyességére utal – ha erőszakos is a tett, mivel célja jó, nemes.

A 19. sorban is történt változás: az 1. és 2. forrásban „A’ myrtuságba rejték kard-jokat” szerepel, míg a későbbiekben „A’ gyilkoló tört myrtuságba rejték” változat. Ez a történet már Harmodiosz és Arisztogeiton legendás tettéhez kapcsolódik, akik az Athént elnyomó zsarnokot ölték meg úgy, hogy a gyilkos tört egy Pallasz Athéné tiszteletére rendezett ünnepség mirtuszkoszorújába rejtették.⁸⁵ Ez a második történet érdekesen rímel az előbbi, szintén morálisan indokoltnak vélt gyilkosságéhoz: azokban a változatokban, ahol Timóleon esetében késelésről volt szó, a mirtuszágas történetnél kardot említ, és a Timophanész vérezni hagyását tartalmazó változatok a második történetnél a gyilkoló tör megnevezést használják. A kardhoz képest a tör rövidsége miatt sokkal intimebb fizikai közelséget, ezáltal nagyobb bevonódást implikál. A mirtusz mindkét szövegváltozatban szerepel, és megjelenése erősen jelentéses: Aphrodité is mirtusszá változik, hogy tisztaságát megóvjva, a növény lát-szólagos kiszáradása utáni újbóli kivirulása miatt a folytonosság, halhatatlanság jelképe is, de a gyilkosság ténye tekintetében a legizgalmasabb az, hogy a mirtusz a görögöknél a vértelen győzelem elismerésének jelképe. Az, hogy a kardot vagy tört mirtuszágba rejtik, a gyilkosságok némiképp paradox tisztaságát, vérességük ellenére is nemes voltát erősíti.

Ezekkel a birodalmakkal és hősies tettekkel állítja szembe Kazinczy a magyarokat, akiknek „kiskorúként” „atyi fenítékre” van szükségük – etikai érzékük nem belső, így azt rájuk kell kényszeríteni: bér, büntetés és hideg parancs által. A szakasz lezárásában a meglehetősen kemény kijelentést némiképp finomítja azzal, hogy megjegyzi: a magyarok így is boldogok.⁸⁶

Ah, a’ Szabadság nem nekünk való,
 ’S nem a’ szabadságnak mi! Róma ’s Hellász
 Kinőtt a’ más’ igazgatása alól,
 ’S nagy lelke bírta fékezni önmagát.
 Mi kiskorúk (minorennis) vagyunk, ’s bennünket az
 Atyai feníték kapcsol egyyüvé;
 És a’ mit ott a’ köznek szent szerelme
 Hatalmasan tanított a’ nagyoknak –
 A’ jót szeretni, ’s irtózni a’ gonoszt
 E’ törpe népnél nem tanítja szív,
 De bér, de büntetés, ’s hideg parancs.
 És még is így, félvén a’ jó Királyt,
 Mint ők magokban boldogok vagyunk.

A 30. sorban a korábbi forrásoknál gyűlölni, míg a végleges változatnál, a 10. forrásban irtózni tanítja a gonosztól „a köznek szent szerelme” a magyarnál érettebb ókori

⁸⁵ *KazKölt I*, 434–435.

⁸⁶ A szakasz utolsó sora után és a kettővel afölötti sor után is zárójeles kérdést fűz: (Ist’s gut?). Ugyanezt a megjegyzést a következő szakaszban is hozzáadja, ahol Mária Teréziáról azt írja: „Kérél ’s parancsolál, de nagy valál hazudni.”

nemzeteket. A gyűlölet szintén az erőszakosság irányába tolja a szakasz nyelvi hangoltságát, de itt már nem Timóleon vagy Harmodiosz és Arisztogeiton tette, hanem a népek szabadságigényük motiválta felszabadulása, az egység fontosságára való ráismerés érett és gyermeki kora az episztola témája. Az utolsó fontosabb változtatás a 32. sorban történik, míg a 3–8. és a 9. forrásban „parancsolat”, addig a 10.-ben „hideg parancs” az, ami a magyarokat tanítja a „jót szeretni, ’s gyűlölni/irtózni a’ gonoszt”.⁸⁷ A második változat ráerősít arra, ami már a parancsolat szóban is érezhető: külső nyomásból, kényszerből, félelemből és nem belső indítatásból ered „e’ törpe népnél” a jó szeretete és a gonosz gyűlölete. Debreczeni kiemeli, hogy a 9. forrás szövegállapota a megelőzőektől 16 esetben tér el, ami markánsnak nevezhető.⁸⁸

Debreczeni egy táblázatban azt is láthatóvá teszi, hogy a költemény mely soraihoz társult jegyzet az alakulástörténet során.⁸⁹ Ez alapján megfigyelhető, hogy a 4., 13., 17. és 19. sorok azok, amelyekhez minden forrás esetében tartozott jegyzet. A 13. sorban Cézár személyéhez fűz megjegyzést Kazinczy, aki nem válogatta meg a barátságába fogadottakat, mert szüksége volt a társakra a hatalom megszerzéséhez. A 17. sor a már említett Timóleon-történethez fűz jegyzetet, elmesélve a testvérek történetét. A 19. sorhoz kötődő jegyzet Harmodiosz és Arisztogeiton gyilkosságát magyarázza. A források szövegei és a jegyzetek elemzése után Debreczeni négy önálló változatot állapít meg, az 1. és 2. forrás egyetlen önálló változatot képez, a 9. és 10. forrás külön-külön önálló, a 3–8. források szövegállapotai szintén önálló változatként különülnek el, de alváltozatokkal.⁹⁰

A 35. sortól kezdődő szakaszt annak szenteli Kazinczy, hogy Mária Terézia uralkodói hozzáállását, szelíd, de határozott irányítását dicséri. Méltatásában az uralkodó szerető édesanyaként tűnik fel, aki sokat könnyített a nép szenvedésein, nyugalmat hozott, és a tudomány virágzását is elősegítette – majd számos jótette után, mint ahogyan egy fáklya lángja ellobban, meghalt. Az utolsó, Mária Teréziáról szóló szakaszban utal az országgyűlés 1741. szeptember 11-i ülésére, ahol az uralkodó a rendektől kéri, hogy segítsenek koronáját megvédeni a poroszokkal szemben. Ez megalapozta a rendek hozzá fűződő különleges viszonyát.⁹¹ Ebben a szakaszban még az uralkodó halálához kapcsolódóan a vers mellé a lapszélre, 90 fokban elforgatva a papírt feljegyzi, amit gróf Sztáray Mihálytól hallott: Mária Terézia halála előtt megparancsolta, hogy Eszterházy Ferenc kancellár minden vármegyének mondjon köszönetet a nevében támogatásukért, amely kérést azonban II. József miatt nem lehetett végrehajtani. Kazinczy ezzel az utolsó legendával is megerősíti a szinte szentként magasztalt Mária Terézia emlékezetét.

A következő szakaszban Barcsay Ábrahámról emlékezik meg levelén keresztül. Felsorolja, hogy kik azok, akik nagyra tartották Barcsayt, ezáltal helyezve el őt a

⁸⁷ Ez Kazinczy egy kétsorosának („Híven szeretni a’ jót/ Gyűlölni vesztig a’ gonoszt.”) átalakított változata. Lásd *KazKölt* I, 299–300.

⁸⁸ *KazKölt* II, 428.

⁸⁹ *Uo.*

⁹⁰ *Uo.*, 429–430.

⁹¹ *Uo.*, 435.

jeles alakok körében. Utal arra is, hogy mi áll az eredetileg Cserey Farkasnak írott 1781. március 11-i Barcsay-levéiben: a kancelláriák összevonásának terve formálódik már ekkor. A levélből Kazinczy jelzőket is átemel a költeménybe: a kopasz barát Orczy Lőrinc, a tót Socratesz Kollár Ádám Ferenc, aki a császári könyvtár igazgatója és Mária Terézia tanácsadója volt.⁹² Kollárról Barcsay nem túl kedvezően nyilatkozik: „ha mellette nem vagyok – megint változást okoz szívében – a zsiros kontz mellytől nem minden áll el könnyen.”⁹³ Kazinczy ezt a „konczon-kapást” is feleleveníti az episztola Barcsay leveléhez kötődő szakaszában:

'S kinek mosolyg itt rám ismért keze?
Gyulaszt ez is; ah, Barcsay, te vagy?
Báróczinak legkedveltebb barátja,
És legkedveltebbje a' vén Orczynak,
És néked, tisztelt árny, nagy Pászthory!
Lágy lelke láng volt, 's e' levél is az.
Ürményi tégedet magasztal, és
Kopasz barátját Orczy tégedet.
Meggzégyenül a' rossz elöttetek,
De néki hármaz ércz űlt homlokára
'S kockázza a' köz jót pénzért, pillogásért.
„Urunk nagy jót akar,” mond Barcsay,
„De a' zsiros konczért a' tót Socratesz”
Csereim, kit értett ő? „jó félre nem tér.”
Nyáj 's Pásztor, ismerd a' konczon-kapókat.

Az utolsó előtti egységben a Csereytől kapott többi autográfot is felvonultatja: a jezsuita Kaprinai Istvánét, aki Cserey Farkas apjának is tanítója volt, a Marmontel *Belisaire* című regényét lefordító Dániel Istvánét, két erdélyi püspökét, Bajtay József Antalét és Major Gergelyét. Kazinczy itt újra Csereyhez fordul, és őt az apja nyomdokaiba lépésre buzdítja, akinek a fent említett jeles alakok levelezőtársai lehettek. A levelezéssel, illetve a már elhunyt egykori levelezőtársak (vagy ez esetben a felmenők levelezőtársai) kézírásának birtoklásával Kazinczy a jeles személyek körébe vonja Csereyt – és közvetve saját magát is. A legutolsó szakaszban Csereyt még apja és testvére kézírásának elküldésére kéri, és lezárásként megosztja, hogyan helyezte el szekrényében a gyűjtemény új elemeit: Mária Terézia levelét annak egy minisztere, Gottfried von Swieten és egy osztrák politikus, Wenzel Anton Kaunitz levelei között, Barcsayét a róla szóló szakaszban emlegetett, számára kedves emberek kézíratai közé illesztette, míg Bajtayét és Majorét Luther autográfjának társaságában őrzi.

⁹² Uo., 435–436.

⁹³ Uo., 436. A levél: MTAK K 635/II., 44ab.

Theréz szekrényemben már Kaunitza
 'S Swietenje mellett áll. Nem volt neki
 Sem hüvebb, sem nagyobb két embere.
 Ölelje Barcsaink itt is kedveseit,
 'S Bajtait 's Majort Luther. Nincs nálam és
 Elysiumban többé ellenkezés.

Kazinczy, ahogyan leírja a levelek elhelyezését – „Theréz szekrényemben már Kaunitza / 'S Swietenje mellett áll”, „Ölelje Barcsaink itt is kedveseit / S Bajtait 's Majort Luther”⁹⁴ –, eszünkbe juttatja a figurákkal kiegészített diorámák képét is, megelevenednek előttünk a jelenetek, amelyekben Mária Teréziát megbízható emberei őrzik, Barcsay barátai társaságában van. Az egyházi kötődésű alakok felekezettüktől függetlenül a túlvilágon békében megférnek egymás mellett, ahogyan a költemény utolsó mondata is utal rá: „Nincs nálam és / Elysiumban többé ellenkezés.” Kazinczy tehát kéziratgyűjteményében is megvalósítja a túlvilág földi ellentéteket elmosó demokráciáját, ezzel ismét kijelölve, hogy milyen jelentősnek gondolja az emlékek őrzőinek, birtokosainak a szerepét. Amellett, hogy hangzatos és méltató episztolába illő a különböző vallások képviselőinek kéziratát barátilag egyesíteni, a szimbolika valóban utal az emlékezeti tevékenység természetére. A múlt emlékeinek – legyenek azok tárgyi vagy történetként megörökített emlékek – birtoklása hatalmat ad a tulajdonos kezébe az emlékezés módjának meghatározására, a szelekció vagy akár törlés segítségével alakítható az adott korról, személyről kialakított kép, az emlékek elrendezése pedig értelmezési ajánlatot fogalmaz meg.

A levelek birtoklása több szempontból jelentős és jelentéssel teli. Egyrészt jeles személyek után fennmaradt tárgyi emlékekről beszélünk, másrészt a megszerzésük feltételez egy olyan kapcsolatrendszert, amely által hozzáférhetővé és ráadásul birtokolhatóvá válnak ezek az autográfok, tehát a kéziratgyűjtő személyének jelentőségét is emelik: olyasvalaki ő, aki ismer Nagyokkal levelező személyeket vagy azok leszármazottait, akik ráadásként tartják őt annyira, hogy saját gyűjteményükből neki egy példányt átadjanak. Harmadrészt a levéltárgyak különös intimitással bírnak: a valaha élt uralkodó, gondolkodó, író, költő kezének lenyomatát őrzik a pennával rajzolt vonalak mellett ujjai és a papír közvetlen érintkezésében is. Kazinczy a lavateri fiziognómia kézírással kapcsolatos tanaival egybehangzóan⁹⁵ vélekedett: „A' jól vagy rosszul nevezetes emberek' Kéziratai a' szerint érdemlik figyelmüket mint az ő arczképeik; magunk sem értjük mint esik, de érezzük, hogy hozzájok, a' nem ismertekhez, közelebb tétetünk, midőn képeiket látjuk, midőn illethetjük a' papirost, mellyen kezek nyúgodott.”

94 Kiemelések tőlem – Sz. H.

95 Tóth Orsolya, *Leírás a kézírásról: Fiziognómiai portré a 19. századi regényben*, Literatura, 2018/2, 188–199, 198–199.

A két episztoláról

Kazinczy életműve végén episztolái elmozdulnak az akkor divatos horatiusi „pongyola” irányba, de tanulmányom két példaszövege a korai, emlékállító célzattal íródott episztolákból való. Közös bennük, hogy emlékállító funkcióval bírnak mind az episztola címzettje, mind az abban megemlített személyek tekintetében, és abban is, hogy az emlékállítás az episztola megírásának tényében, annak tartalmában és a szöveg alakulása, megjelenése, cenzúrája közben történtek megosztása során is megfigyelhető.

Az episztola hagyományos értelemben távollévő barátok nyilvánossá tett beszélgetése. Kazinczy olyan utalásokat, történeteket helyez el költeményeiben, amelyekhez magyarázatot kell társítania – a költemény annak is helye, hogy műveltségét megmutassa, illetve kijelölje az értelmezés határait. Csereynél a Pantheon megalkotása fizikai szinten is megvalósul, kicsiben – az autográf gyűjtemény darabjai „jelenetekbe” rendeződnek; az episztola címzettje kevésbé fontos, inkább eszköz az emlékállítás lehetővé tételéhez – tőle vannak az autográfok. Wesselényinél azonban az episztola címzettje van főszerepben, az említett felmenők mint példa és magyarázat a kiemelkedő gyermekre vannak jelen. A költemény persze az idősebb Wesselényit és annak apját is méltatja, de a fő üzenet a gyermeké – vigye tovább az apai örökséget. Ebben a Cserey-episztola is hasonlóságot mutat – habár Cserey Farkas már távol áll a gyermekkortól, neves emberekkel levelező apjának példáját állítja elé Kazinczy. Kazinczynál a gyermekben az apára való emlékezés visszatérő téma, megjelenik a zempléni vitézek ügyéhez kapcsolódóan is,⁹⁶ és saját gyermekei nevelése során is központi elem, hogy rájuk nézve, tehetségüket látva a szemlélőben az apáról is pozitív kép alakuljon ki.

A Wesselényi-episztolánál a személyesség, az intimitás hangsúlyosabb: a kis Wesselényivel való személyes és közeli kapcsolat annak gyermekkori történeteinek megosztásával válik hangsúlyossá. A történetek egyszerre teremtik meg az ebből adódó bensőségességet és mutatják fel a közösség számára ezt a kapcsolatot. Csereynél sem záródik ki a személyes regiszter, hiszen a címzett Kazinczy jó barátja, de a tőle kapott autográfok tulajdonosai nagyobb részt távolibb hősoszok, legendák, hozzájuk egyetlen személyesnek mondható kapcsolódása kézírásuk birtoklása.

96 Erről bővebben lásd SZOLYKA Hajnalka, *„Gyermekek, de emlékezni fognak”: A gyermekek bevonása az emlékezésbe Kazinczynál = „Közöttünk a’ Mester”: Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére*, szerk. BÓDI Katalin, BODROGI Ferenc Máté, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019, 123–129.